

CREANGĂ ȘI PROZA BASARABEANĂ: ISTORICUL PROBLEMEI

Iraida COSTIN, *asist. univ.*,

Facultatea de Litere,

Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți

Abstract: *In the history of Romanian literature in Bessarabia Creangă's modelling role is exemplified especially during the turning periods, when the concept of literature is radicalized (years 20-30, 60, 80). Across different searches and wanderings of prose writers, namely, the organicist perspective of the structure of the Bessarabian literary phenomenon elucidates the importance of the Creangă model in overcoming the different complexes, among which, especially, of the narrow-minded Romanian.*

Keywords: *poetic discourse, child, childhood, narrative discourse, lost paradise.*

În istoria literaturii române din Basarabia rolul modelator al lui Creangă se remarcă în mod exemplar mai cu seamă în perioadele de cotitură, când se radicalizează conceptul de literatură (anii 20-30, 60, 80). În contextul diferitelor căutări și rătăcirii ale prozatorilor, anume perspectiva organicistă a structurii fenomenului literar basarabean ne elucidează importanța modelului Creangă în depășirea diferitelor complexe, între care, mai cu seamă, cel al „**des-țărării**”, al **românului mărghiaș**.

Mihai Cimpoi în „O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia” identifică în anii 20-30, pe lângă Gheorghe V. Madan, supranumit un „Creangă al Basarabiei”, o serie de anonimi care făceau școală la marele povestitor. Chiar și în „obsedantul deceniu” un Grigore Adam sau transnistreanul proletcultist Ion Cana sunt marcați de modelul Creangă.

Proza șaițecistă a revenit la izvoare, la modelele înaintașilor, între care Ion Creangă a constituit un model de a gândi lumea și ființa, un model în revenirea basarabenilor la matricea spirituală. Creangă este un prozator paradigmatic, având un loc aparte în remake-urile moderniste. El este modelul catalizator, înainte de toate, în prozele lui Ion Druță, Vasile Vasilache, Spiridon Vangheli, Vlad Ioviță, Ion C. Ciobanu, Alexei Marinat, Vladimir Beșleagă ș.a., dar și a postmoderniștilor Anatol Moraru, Nicolae Leahu (cel din „Erotokriticon”), în literaturizarea amintirilor din copilărie în prozele lui Ștefan Baștovoi, Constantin Cheianu, Emilian Galaicu-Păun ș.a.

Tematica *Amintirilor*... lui Creangă ocupă un loc central în literatura pentru copii. O proză exponențială a acestei literaturi e cea a lui Spiridon Vangheli. Guguță cu isprăvile lui fabuloase trăiește din plin într-un alt veac „copilăria copilului universal”, fiind într-un dialog intertextual cu Nică a lui Ștefan al Petrei. Mărturisind despre raportul său cu Guguță, Spiridon Vangheli vorbește de „un băiețel ascuns în sufletul” său, „un copil care niciodată n-a crescut mare”.

Lumea lui Spiridon Vangheli e o lume total animată, în continuă mișcare. Viziunile copilului sunt completate de vocile și perspectivele Omului de zăpadă, a mânzului, a cocostârcilor, a Guguței, a stelei, a piticilor, a lui Grăia-Singur, a lui Titirică, a Mătușei Dalba și a lui Moș Dalbu, a morarilor de-o șchioapă, a Ghiocicăi, a câinelui Faraon, a mamei pe care o privește din Turnul Dorului și a tatei pe care îl ia cu ciuboplanul, dar despre care gazeta din Bălți scria (un alt punct de vedere) că deasupra orașului a trecut o farfurie zburătoare etc.

Modelul narativ Creangă, în cazul lui Spiridon Vangheli, are astfel o funcție „de control” în asimilarea noilor forme de expresie, marcând decisiv caracterul natural, organicitatea prozei sale care, neafectată de angoasele și complexele „marginii”, se impune spectaculos în conștiința universală prin specificul distinct național.

Vasile Vasilache e cel mai crengian dintre prozatorii șaizeciști. Capodopera lui *Povestea cu cocoșul roșu* ilustrează în cel mai strălucit mod mai multe componente ale modelului narativ, remarcându-se prin accentele satirice și limbajul esopic. În cuvântul autorului se recurge frecvent la citate, precedate de formula – **vorba ceea**: „**Vorba** cântecului: vezi rândunelele se duc, se scutur frunzele de nuc...”; „Este o **vorbă** străveche: nu iese fum până nu aprinzi un chibrit...”. S-a remarcat că repetiția, caracteristică limbii vorbite, este la Creangă o formă a oralității, indiferent de elementele artistice care se repetă. Vasilache apelează frecvent la repetițiile sinonimice. În limbajul lui Angel Farfurel: „Facem poreadă, ordine, disciplină...”. Dintre procedeele stilistice la nivel sintactic sunt **repetiția** și **elipsa** utilizate în stil crengian: „Dar el, copilul, cuminte, dar el, băiatul, ascultător!”, „Acu’, dacă l-a născut, băiatul n-avu încotro să nu crească. Adică, începu a crește, însă nu chiar ca ăl din poveste, ei, dar câte olecuță tot creștea. Așa că azi crește, mâine crește, poimăine nu crește, dar tot crește!...”.

Arta narativă a lui Ion Druță are multe afinități cu modelul narativ Creangă. Textul memorialistic „Horodiște” e numit de Ion Druță „povestea satului meu de baștină, povestea copilăriei mele”. Povestirea „Horodiște” evocă „anii de ucenicie” a scriitorului, oferind date prețioase cu privire la geneza unor personaje ale operei sale. Cu multă căldură și seninătate, sunt evocați părinții, figuri emblematice. De regulă, povestirile lui Druță sunt alcătuite din scene cu rezumate narative sau viceversa: rezumatul narativ stă în debutul unei scenei. Nu fac excepție nici raționunile din „Horodiște”, niște „montaje” de **scene cu rezumate narative**, exact ca la Creangă. Mai multe povestiri ale prozatorului, cu școală la Creangă, sunt centrate pe o scenă care se încheie cu un rezumat narativ, altele nu sunt altceva decât o înșiruire de **scene cu analepse, prolepse, silepse, scene, rezumate narative** și alte figuri ale **timpului sau modului narativ**.

Ion Druță care se impune autoritar prin cultul povestitorului, prin oralitate și organicitate, simțul instinctiv al construcției, plăcerea de a povesti, elemente intrinseci ale modelului narativ tradițional în linia Neculce – Creangă – Sadoveanu.

Prozatorul șaizecist a deprins arta jocului cu subtexte. În literatura subversivă un loc aparte îl au alegoriile, parabolele, rescrierea unor subiecte de largă circulație, bine întipărite în memoria colectivă. Vlad Ioviță, de exemplu, încercând un dialog intertextual cu povestea lui Ion Creangă „Ivan Turbincă”, transpune povestea pe realitățile crunte ale regimului totalitar. În anii '60 ai secolului trecut fenomenul „evadării din rai”, se știe, a luat proporții. Iată de ce literatura subversivă a revenit la tipologia personajului ratat, învins, inadaptat. Reușita nuvelei stă în inventivitatea autorului de a scrie un text cu alte texte. Din povestea lui Ion Creangă „Ivan Turbincă” s-au preluat personaje, scene, acțiuni, pe care le-a încărcat cu alt conținut.

Turbincă are puteri date de Dumnezeu și lăsate la bunul plac al lui Ivan. Dumitru Tiutiuca în „Ion Creangă. Orânduiala lumii” e de părere că abuzul de putere reprezintă o „sursă de dezordine”. La Vlad Ioviță, dimpotrivă, Ivan Turbincă ordonează, în ultimă instanță, ordinea lumii. Dacă admitem că „Ivan Turbincă” de Ion Creangă instituie o dublă răsturnare a „lumii pe dos”, atunci „Se caută un paznic” de Vlad Ioviță ar fi nu numai o parodiare a modelului consacrat, dar și o răsturnare a răsturnării, căci, în viziunea populară, e „pe dos” mai întâi lumea de „dincolo”. Reflectând asupra povestii „Ivan Turbincă” de Ion Creangă, Constantin Trandafir afirmă că „avem de-a face tot cu o dublă răsturnare: o lume întoarsă față de a noastră, dar și față de imaginea convențională, prinsă în dogma creștină”. Mai mult: „Optica populară, a lui Ivan Turbincă, a lui Ion Creangă, care adoptă această optică, presupune o nouă răsturnare, o „românizare”, o „moldovenizare”, o re-umanizare și, mai mult, o schimbare a „semnelor”: raiul e plictisitor, de o „sărăcie lucie”; iadul are tot ce pofteste

corpul uman, poftitor de regenerare: tabacioc, votci, femei, lăutari”. Ceea ce trebuie remarcat e că „dacă în „Ivan Turbincă” paznicul se află la poarta raiului pentru a o păzi de rele, să nu intre cei păcătoși, în „Se caută un paznic”, dimpotrivă, divinitatea pornește în căutarea unui muritor care să su-pravegheze încercările de evadare a îngerilor din rai...” Într-un dialog inspirat cu modelul crengian nuvela „Se caută un paznic” de Vlad Ioviță ilustrează unul dintre puținele exemple de luptă, într-o masivă literatură oportunistă, cu „omniprezenta cenzură”, ea rămâne a fi o „operă deschisă” și pentru alte interpretări, luând ca repere imaginea „lumii pe dos” și a paznicul subversiv.

Un model subtil și complex de dialog artistic cu opera lui Creangă aflăm nu numai la Ion Druță, Vasile Vasilache, Vlad Ioviță, Spiridon Vangheli, dar, în primul rând (și nu mai puțin original!), la Paul Goma, cu precizarea că Goma face parte din categoria scriitorilor care r a d i c a l i z e a z ă tradiția. Paul Goma e un prozator cu multe afinități cu Creangă.

Paul Goma este un mare explorator al **cuvântului bivoc**, al **construcțiilor hibride**, al **pluri-lingvismului**. Cercetătoarea romanului dialogic, A. Grati, a lansat teza că Paul Goma dă o „altă imagine artistică a basarabeanului”, o imagine care ne sugerează că acesta este Goma. Astfel, în galeria de portrete ale „copilului universal”, alături de Nic-a lui Ștefan a Petrei din Humulești își află loc și micuțul Păulică din Mana de lângă Orhei. Pornind de la tezele lui Mihail Bahtin despre „cultura populară a răsului”, A. Grati a intuit exact natura fenomenului Paul Goma, plasând prozatorul în familia lărgită de spirite de care aparține Creangă.

Textul lui Goma ca și cel al lui Creangă e înțesat cu alte structuri și relații dialogice, cum ar fi: **cuvânt bivoc**, **construcție hibridă**, **plurilingvism**. Creangă, așa cum a demonstrat Anatol Gavrilov în studiul „Cuvânt propriu, cuvânt străin, cuvânt bivoc în *Amintiri din copilărie*”, fascinează prin poetica dialogică. Aceeași poetică e specifică, în mod incontestabil, și lui Paul Goma. Este cazul să încercăm a pune în lumină un alt aspect ale modelului narativ, referitor la raportul dintre **autor** și **personaj**. Prin aventurile școlărești, prin calchierea situațiilor și tonalitate ironică romanele „Din calidor” și „Arta refugii” amintesc la tot pasul de *Amintirile* lui Ion Creangă, iar „jocurile copilului Paul Goma surclasează pe alocuri manifestările predecesorului literar”.

E o situație aproape identică, păstrând proporțiile, cu memorabilul incipit din *Amintirile* lui Creangă: „Stau câteodată și-mi aduc aminte ce vremi și ce oameni mai erau prin părțile noastre pe când începusem și eu, drăgăliță - Doamne, a mă ridica băiețuș la casa părinților mei, în satul Humuleștii, din târg drept peste apa Neamțului; sat mare și vesel, împărțit în trei părți, care se țin tot de una: Vatra satului, Delenii și Bejenii”. Protagonist al *Amintirilor* nu este Ion Creangă, ci Nică a lui Ștefan a Petrei. La Goma, „Stau în calidorul casei din Mana”, un enunț devenit laitmotiv. Între **autor** și **personaj** se stabilește un raport dialogic, un raport cronotopic între Eu-Acesta și Eu-Acela. Romanul său despre o copilărie basarabeană se constituie dintr-un mozaic de scene, evenimente, destine încadrate în capitole, transfigurând artistic copilăria prozatorului, viața părinților săi, a mănenilor, casa, școala, istoria satului Mana, pe scurt, destinul Basarabiei în fața terorii istoriei. Memoria lui Paul Goma „actualizează” mai multe scene, lucruri, evenimente la care a fost martor ocular protagonistul sau narează ceea ce a auzit acesta de la alții. Protagonistul e „martor și judecător”, având propriul cuvânt și propria idee despre lumea care îl înconjoară: Tuza e „frumoasă și când e urâtă, adică toată vremea. Săraca de ea, pe lumină i se vede rău obrazul bine buburos.

Impactul lui Creangă asupra prozei lui Paul Goma nu trebuie exagerat, dar nici subestimat. Așa cum am încercat să demonstrăm, Goma a asimilat creator elemente intrinseci ale modelului narativ crengian, mai exact poetica lui dialogică. În concluzie, prestigiul lui Creangă, în evoluția prozei basarabene, este unul indiscutabil și, uneori, decisiv în caracterul ei subversiv, cu alte cuvinte, modelul Creangă are un loc aparte în remake-urile moderniste ale basarabenilor.

Referințe bibliografice:

1. Burlacu, Alexandru. *Guguță, emulul lui Vangheli*. În vol.: Alexandru Burlacu. *Refracții în clepsidră*. Iași, Tipo Moldova, 2013.
2. Burlacu, Alexandru. *Paul Goma: voci în calidor*. În: Alexandru Burlacu, *Refracții în clepsidră*. Iași, Tipo Moldova, 2013.
3. Cimpoi, Mihai. „Viața ca întreg ce continuă...” în: Vasile Vasilache. *Scrieri alese*, Chișinău, Literatura artistică, 1986.

4. Cimpoi, Mihai. *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*. Ed. a III-a revăzută și adăugită. București, Editura Fundației culturale Române, 2002.
5. Coroban, Vasile, *Romanul moldovenesc contemporan*, Chișinău, Editura „Cartea Moldovenească”, 1974.
6. Tiutiuca, Dumitru. *Ion Creangă. Orânduiala lumii*. Iași, Princeps Edit, 2011.
7. Druță, Ion. *Scrieri*. În 4 volume. Vol. 1. Chișinău, Literatura artistică, 1989.
8. *Geneza scriitorului (Dialog cu și despre Vasile Vasilache)*. În vol.: Ion Ciocanu. *Rigorile și splendorile prozei „rurale”*. Studiu asupra creației literare a lui Vasile Vasilache. Chișinău, Tipografia Centrală, 2000.
9. Goma, Paul. *Din calidor. O copilărie basarabeană*. Chișinău, Editura Basarabia, 1993.
10. Grati, Aliona. *Cuvântul celuilalt. Dialogismul romanului românesc*, Chișinău, Profesional Service, 2011.